

A

Bükk Nemzeti Park

Hegyek, erdők, emberek

A Bükk Nemzeti Park Hegyek, erdők, emberek

Szerkesztette: Baráz Csaba

Bükk Nemzeti Park Igazgatóság

Eger, 2002

SZERKESZTETTE:
Baráz Csaba

ÍRTÁK:

Baráz Csaba, Barna Béla,
B. Hellebrandt Magdolna,
B. Huszár Éva, Csiffáry Gergely,
Dobos Anna, Dobos Endre,
Dudás György, Ferenczy Gergely,
Fodor László, Fűköh Levente,
Garai Adrienne, Gasztonyi Éva,
Gyulai Péter, Hevesi Attila,
Ilonczai Zoltán, Járasi Lőrinc,
Kordos László, Kovács Tibor,
Kozák Miklós, Ludányi Gabriella,
Mester Zsolt, Misóczki Lajos,
Nováki Gyula, Paládi-Kovács Attila,
Pelikán Pál, Pentelényi László,
Petercsák Tivadar, Püspöki Zoltán,
Regős József, Ringer Árpád,
Sásdi László, Sóskuti György,
Székely Kinga, Szitta Tamás,
Varga András, Veres László,
Viga Gyula, Vojtkó András,
V. Szabó Ferenc

LEKTORÁLTÁK:

B. Hellebrandt Magdolna, Dala László,
Fodor László, Hevesi Attila,
Jámbor Áron, Kertész Róbert,
Paládi-Kovács Attila, Papp-Váry Árpád,
Pelikán Pál, Rakonczay Zoltán,
Ringer Árpád, Schmotzer András,
Varga Ferenc, Varga Zoltán,
Zimányi Árpád

A Bükki Nemzeti Park Igazgatóságra
vonatkozó adatokat összeállította: Pozsonyi András

TÉRKÉPMELLÉKLETEK:

- A – A Bükki Nemzeti Park áttekintő térképe (szerkesztette: Veres Imre)
- B – A Nagy-fennsík vegetációtérképe (szerkesztette: Vojtkó András)
- C – A Bükk hegység földtani térképe (MÁFI, átszerkesztette: Pelikán Pál)

Címlapon: Kilátás az Imó-kőről (Szitta Tamás)

Hátlapon: Az Óserdő részlete (Szitta Tamás)

Előzőeken: A Geographische Charte des Königreich Hungarn,
aufgenommen unter der direction des Oberst von Neu
in den Jahre 1782–1784. Bükköt ábrázoló részlete

Készült a Környezetvédelmi Alap Célelőirányzat támogatásával

Kiadja a Bükki Nemzeti Park Igazgatóság
Felelős kiadó: Duska József igazgató

ISBN 963 204 025 2

Tartalom

Előszó (<i>Duska József</i>)	7
A Pogányoltáron. Szerkesztői bevezetés gyanánt (<i>Baráz Csaba</i>)	9

A BÜKK-VIDÉK FÖLDRAJZA

A Bükk hegység földrajzi helyzete, kialakulása, éghajlata (<i>Hevesi Attila</i>)	15
Földtani felépítés, rétegtani áttekintés (<i>Pelikán Pál</i>)	23
Fejlődéstörténet I. Szerkezetfejlődés (<i>Pelikán Pál</i>)	51
A geológiai képződmények ősmaradványai (<i>Fűköh Levente</i>)	71
Fejlődéstörténet II. Felszínfejlődés (<i>Hevesi Attila</i>)	83
Felszínalaktani jellemzés, karsztformakincs (<i>Hevesi Attila</i>)	109
Talajtakaró (<i>Dobos Endre</i>)	149
Vízrajzi, vízföldtani viszonyok (<i>Sásdi László</i>)	155
A hegységben található barlangok általános jellemzése (<i>Ferenczy Gergely</i>)	167
Fokozottan védett barlangok (<i>Székely Kinga</i>)	177
A bükki barlangok ősmaradványai (<i>Kordos László</i>)	195
A Bükkalja I. Földtani vázlat (<i>Pentelényi László</i>)	205
A Bükkalja II. Felszínalaktani leírás (<i>Dobos Anna</i>)	217
A Bükkhát. Földtani és felszínalaktani jellemzés (<i>Kozák Miklós – Püspöki Zoltán</i>)	229

A BÜKK HEGYSÉG ÉLŐVILÁGA

A hegység növénytakarója (<i>Vojtkó András</i>)	237
Állatvilág I. Gerinctelenek (<i>Dudás György – Garai Adrienne – Gyulai Péter – Ilonczai Zoltán – Kovács Tibor – Varga András</i>)	263
Állatvilág II. Gerincesek (<i>Szitta Tamás</i>)	281

EMBER A HEGYVIDÉKEN

A Bükk hegység kőkora (<i>Ringer Árpád</i>)	295
Régészeti szempontból jelentős barlangok (<i>Regős József</i>)	315
Suba-lyuk. A neandervölgyi ember lakhelye (<i>Mester Zsolt</i>)	329
Régészeti kultúrák és lelőhelyek I. (<i>B. Hellebrandt Magdolna</i>)	341
Őskori várak (<i>Nováki Gyula</i>)	357
Kaptárkövek a Bükkalján (<i>Baráz Csaba</i>)	365
Régészeti kultúrák és lelőhelyek II. (<i>Fodor László</i>)	379
Középkori várak (<i>Nováki Gyula</i>)	401
A Bükk-vidék egyházi műemlékei (<i>Ludányi Gabriella</i>)	413

A BÜKKI ERDŐK NÉPE

A Bükk-vidék népe. Települési és építészeti hagyományok (<i>Paládi-Kovács Attila</i>)	429
Hutatelepülések (<i>Veres László</i>)	445
Kincstári és uradalmi erdőgazdálkodás (<i>Járasi Lőrinc</i>)	455
Népi erdőbirtoklás és erdőhasználat (<i>Peterscsák Tivadar</i>)	467
Erdei iparok és foglalkozások (<i>Peterscsák Tivadar</i>)	475
Régi vadaskertek (<i>Csiffáry Gergely</i>)	487
Az üveggyártás kezdete (<i>Veres László</i>)	493
Kistáji munkamegosztás és árucseréje (<i>Viga Gyula</i>)	499

A BÜKK FELFEDEZÉSE

A Bükk hegység ábrázolása öt évszázad térképein (<i>B. Huszár Éva</i>)	519
Ipar a Bükk-vidéken (<i>Csiffáry Gergely</i>)	531
A természetjárás és az idegenforgalom története (<i>Misóczki Lajos</i>)	541
A hegység kutatói (<i>Barna Béla</i>)	551

TERMÉSZETVÉDELEM A BÜKKI NEMZETI PARKBAN

A Bükki Nemzeti Park alapítása és az igazgatóság működése (<i>V. Szabó Ferenc</i>) . . .	567
Adatok (<i>Összeállította: Pozsonyi András</i>)	575
Természetvédelmi kezelés (<i>Szitta Tamás</i>)	579
Földtani és táji értékek védelme (<i>Gasztonyi Éva</i>)	591
Barlangvédelmi tevékenység (<i>Ferenczy Gergely</i>)	599
Vadgazdálkodási, vadászati elképzelések (<i>Sóskuti György</i>)	603
Földrajzi nevek mutatója (<i>Barász Csaba</i>)	609

Előszó

Egy népet, egy nemzetet a nyelve tartja igazán egyben, az országot a benne élők emlékezete, hagyományaik, a múlt és a jelen munkája, tisztelete mindannak, amit elődeitől kapott, és át szeretne adni a következő nemzedéknek.

Így kaptuk mi is az országnak talán legszebb táját, a Bükköt, hogy féltő gondoskodással, az itt élő emberek segítségével őrizzuk, kezeljük és ismertessük meg kincseit mindenkivel.

Ez a kötet betekintést enged a különböző tudományterületek eredményeibe, és alapos tájékoztatást ad a Bükköt szerető természetjárónak és mindazoknak, akik tisztelik a természetet, megbecsülik őseik kulturális hagyatékát, szívükön viselik a hegyek és az erdők jövőjét.

A kötet szerzői – egyetemek, főiskolák oktatói, tanárai, kutatóintézetek, múzeumok, levéltárak munkatársai, a nemzeti park szakemberei – a Bükk hegység kiváló ismerői, akik maguk is kötődnek e tájhoz.

Eger, 2002. augusztus 15.

igazgató
Bükk Nemzeti Park Igazgatóság

A Bél-kő 1927-ben, a kőfejtés által alig megbontott állapotban (Archív felvétel)

A Bél-kő 2002-ben, a kőbányászat megszüntetését követően

A Pogányoltáron

(Szerkesztői bevezetés gyanánt)

Baráz Csaba

Jókai Mór *A tengerszemű hölgy* című regényének egyik fejezetében (*Találkozás a Pogányoltáron*) következőképpen meséli el egy őszi reggeli kirándulását az Örvény-kőre, melyet a világ „*legsehonnább*” részének nevezett, hiszen oda nem járnak az emberek. Megjegyi azt is, hogy „*az urak Pogányoltár-nak, a parasztlak Örvénykőnek hívják azt a csúcsot.*”

„*Elindultam a hársas patak mentén s onnan fel az erdős hegyoldalnak, az annyiszor bejárt, jól ismert ösvényen. A mogyoró hullott, már a somot megcsípte a dér, tele szedtem vele a táskámat: ma dús lakoma lesz. Találtam egy nagy korallgombát is, az parázsban megsütve valami pompás nyencsz falat!*”

Tíz óra lehetett, mikor feljutottam a Pogányoltár-ra.

Mikor a sziklapárkányra kiléptem, az igaz, hogy csodaszép látvány tárult elém; csak hogy ez igazán nem lefesteni való. Tenger alatt az egész ország! Az őszi köd, mint egy hófelhő takarta a vidéket egész a látó határig, a melyből hóbérczek, hókupolák emelkedtek elő; másutt meg fagyott hullámokhoz hasonlított a ködburok. Itt-amott emelkedett ki belőle nagy sötéten egy gömbölyű sziget: a legmagasabb hegnek ormai. Hű képe a valónak. Nincs, semmi sincs már!”¹

Jókai csodálatosan fogalmazza meg egy fizikai síkon történő kirándulás képébe ágyazva azt a létrendbeli ugrást, létsíkváltást, amit magam is többször megtapasztaltam egy-egy Bükk-fennsíkra vezető utam alkalmával. Mert itt többről van szó, mint egyszerű kirándulásról. Az idézet első bekezdése még a kézzelfogható világ leírása, melyet a sziklapárkányra kilépve maga mögött hagyott. Az író kiemelkedett abból a világból, amelyben az emberek éber-sége, belső látása lefokozottá vált. Kimenekült a történetiség folyamából, abból a közezből, amelyben a régi tudás elveszett, a belső látás szertefoszlott, amelyben az emberek tekintete elfordult a szellem fizikán túli régióitól, ahol az emberek számára csak az érzéketlen, felületi, okokkal kinyomozható világ maradt felfogható. Jókai egy olyan világból szakadt ki, amelyet már

nem jártak át az egyetemes élet áramai, amit már nem tartott össze a kozmosz harmóniája. Egy olyan világba emelkedett, ahol a szellemi hatalom jegyében zajlik a hangszúlytalan, szemlélődő, elmélkedő létezés. Az Örvény-kő a kontemplativitás birodalma.

A sajátos karakterű Bükk hegység különleges hatást gyakorol mind a környék lakóira, mind pedig az ide érkező látogatókra. Nemcsak a táj lényege, a látvány, azaz a tájkép sokszínűsége ragadja meg az embert, hanem az itt tapasztalható szellemiség is. Itt, a Bükk hegység árnyas völgyeiben, napsütötte szikláin, az erdőrengetegekben megbújó kolostorromok tövében érthetjük meg igazán Hamvas Béla szavait: „*A helynek nemcsak fizikája, hanem metafizikája is van és nemcsak látvány, hanem génusz!*” Mert a Bükk erdőrengetegében megkapó a genius loci, azaz a hely szelleme.

Vidékünk átmenetet alkot az Alföld végtelenné tünő rónái és az északra húzó Kárpátok vadregényes bércei közt, tehát határterület. Márpedig az ilyen sokszínű és változatos arcú táj kedvez a különleges szellemiség kialakulásának. A Bükk, de az egész Mátraerdő változatos látványt, fokozott érzelmi hatást, energiával való feltöltődést, egyedülálló élményt nyújt. Ezen a vidéken erőteljes *spiritualitás* fakad.

Hamvas Béla eképpen folytatja: „*Úgy látszik a homogén karakterű helyek szellemileg sajátságosan improduktívak. A sokrétű és változatos hely a szellemiség kialakulását nem akadályozza, hanem segíti. Magas civilizációk nem kövér földeken és nem egyenmő tájakon alakultak ki. A geniális ember is ott fejlődik, ahol sok a hatástényező és keresztetűződés. Mindig a határterületek a fontosak. Csak itt van lehetőség arra, hogy sokszereű ellenállást lehessen legyőzni és itt fakad megedzett spiritualitás.*”²

Tehát Hamvas Béla szerint is a határterületek a sokrétű helyek, ahol különleges szellemiség terem. Nagyléptékben maga a Kárpát-medence ilyen hely. E földrajzi egységen belül összetett táj az Északi-középhegység, benne a Bükk, ahol még gazdag sokrétűséggel lehet találkozni.

¹ Jókai Mór: *A tengerszemű hölgy*. Budapest, 1913. 112–113.

² Hamvas Béla: *Az öt génusz*. Budapest, 1988. 55.

Szabó Zoltán az 1930-as évek második felében – a *Cifra nyomorúság* című szociográfiái jellegű publicisztikai művében – irodalmi ihletettséggel festi meg Palócföld, Mátraerdő tájképét, mély átérzéssel ragadja meg e vidék sajátos karakterét, genius loci-ját. Néhány idézet a műből:

„E táj ideje az este. A palócok vidéke, a mai ország északi szegélyén, az Ipolytól a Hegyaljáig, azokban az évszakokban és órákban mutatja meg magát, amikor látvány lesznek a színek és elmosottak a határvonalak. Koranyáron, mikor a tavasz bolond majálisa már elmúlt, és koraősszel, mikor a táj bünbánatot tart a nyár gazdag tombolása után. Honntól Abaújig a hegyek és dombok azokban az órákban ünneplik magukat, amelyek átmenetiek. Nógrád órája akkor jön el, mikor a nap már alulról süti a várromok barna köveit és a földek árnyalt szalagjait. A Mátra akkor mutatja meg magát igazi hatalmában és erejében, ha a nap már lement, de a sötétség még nem jött el, – ilyenkor megnő és felnyúlik az ég felé hatalmasan és erejére büszkén. A Börzsönyhöz is ez az óra illik, a Bükk szelídebb és komoly hegyeihez a koraeste és mindegyikhez az a perc, amikor elmúlt valami és elkezdődött valami, mikor változnak a színek, alakulnak a fények és valahonnan érkezni kezdenek a szelek. Az átmeneti órák és az átmeneti évszakok ezek és hogy éppen ezek mutatják igazi képében a tájat, talán azért van, mert a táj maga is átmeneti, félút két szélsőség, síkság és hegység között...

Ez a táj közvetítő, afféle híd két pólus között, kiegyenlítő és békítő. Ha délről közelítéd meg, átmenet a Kárpátok összefüggő magas gerincei felé, ha északról: előőrse az Alföld laposságának. Ha dél felől jössz: dombjai is hegynek látszanak. Ha északról: biztosan tudod, hogy hegyei nagyranőtt, hívalkódó dombok, melyek hiába dicsekszenek magasságukkal, formájuk mégiscsak a domboké. A hegység és a síkság ezen a vidéken utolsó nagy hódító erőlködéssel igyekszik arra, hogy területeket szerezzen meg egymástól. A Felvidék előre küldte ide pionírnak a Börzsönyt, a Mátrát és a Bükköt, az Alföld igyekezett felnyomulni a folyók mentén. Most mindkettőjükből van valami ebben a tájban, amely egyikükhöz sem tartozik...

Az átmeneteket kevesebb ember érti, hogy ezeket szeresse valaki, ahhoz elmélyedni kell

tudni nemcsak megdöbbsenni. Ez a táj ilyen: csodálni nem lehet, szeretni nagyon; értő, szelíd és nyugodt szeretettel. Nem látni kell ezt a vidéket, hanem nézni, szenzációtlan esteiken, mikor szél se nagyon jár és hazafelé mennek a parasztok...

Ez a táj bújócskát játszik a látogatójával, tréfálkozik vele, megcsalja és jó útra vezet, elbújik előle, hogy aztán újra átöltözve tűnjék elő, megbízhatatlan és szellemes. Kiismerni szinte lehetetlen, mert mindig és mindenütt más formákat és annak, aki az életet akarja vizsgálni, nehéz kérdéseket ad fel...

Esténként, mikor eljön ennek a tájnak az órája, furcsa, tompa fényben tündökölnék fel az enyhe csúcsok és barna várromok. Egy-egy tornyuk úgy mutat az égre, mintha azt jeleznék, hogy hová jutott, aki eszeveszettül támadni merte a várat és lakóit. Másutt mint égbe markoló kéz rajzolódik fel kuszált árnyékuk az égre és őszidőn, ha ködök úsznak a völgyekben, úgy emelkednek magasan a szürke foszlányok fölött, mint valami fenyegető égi jel. A táj északon, ott ahol a Felvidék felé fordul, ilyen misztikus színekkel teli. Csak délen, az Alföld felé nyúló lejtőkön derültebb és barátságosabb. Arra már jó bor terem és közel van a huszadik század jele: a kettős vasútvonal.³

„Van végzetes hely, ahol sorsszerű szerencsétlenségek történnek, van, amelyhez kiontott vér tapad, van eredettől fogva Mars-mező, van boszorkányos hely, és van, ahol az ember minden indoklás nélkül megnyugszik” – írja Hamvas Béla.⁴ Ez utóbbi hatású helyre kitűnő példa a Bükk-vidék, kaptárköveivel, halmaival, sáncaival, ősi templomaival. A hegységen belül még inkább ilyen hely a Bükk-fennsík, izgalmas karsztjelenségeivel, a szentléleki pálos kolostorral, a Látó-kövekkal, az Örvény-kövel, amely sajátos erejét, kisugárzását Jókai Mór is megtapasztalta.

Ezek a lelki-szellemi hatások pedig összefonódnak mindazzal a fizikai valósággal, amely e könyv lapjairól kibontakozik. A különleges geológiai, geomorfológiai arculat, a sajátos és egyedi növénytakarások, élőhelyek mozaikja, a ritka és értékes növény- és állatfajok sokasága, a kultúrtájat alakító, a természetet még megbecsülő régi ember egy-egy alkotása, a hajdani letűnt kultúrák nyomai, a napjainkban még fel-fellelhető hagyományok mind-mind együtt tesen alkotják a Bükkben még megtapaszt-

³ Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Budapest, 1938. 10-15.

⁴ Hamvas Béla: *Az öt géniusz*. Budapest, 1988. 57.

talható érzelmi-szellemi hatáseggyüttes fundamentumát.

Következzék még egy idézet, amely Jakucs Lászlótól származik: „*A Bükk csodálatos! Minél többet nézem, annál több arcát ismerem meg, minél mélyebbre hatolok titkainak kutatásába, annál több újabb rejtélyt állít elélem.*” Ez a kijelentés a fentebb leírtakból következően híven tükrözi a hegység és a tudós ember viszonyát, kapcsolatát. Biztos vagyok benne, hogy aki e monografikus igényű könyv fejezeteit olvassa, egyre többet tud meg a Bükkről, ugyanakkor egyre több kérdés is megfogalmazódik benne. Ez így van rendjén. Talál az olvasó olyan fejezeteket is, amelyek néhol lefedik egymást, és esetleg ellentmondanak egymásnak. Ez is rendjén való, hiszen a tudományos eredmények még korántsem tisztáztak minden kérdést! Még mind a földtan, mind a biológia, mind pedig a társadalomtudományok hozhatnak olyan új eredményeket, amelyek fényében bizonyos megállapításokat át kell értékelni, ténynek hitt kijelentéseket újra kell fogalmazni. Ettől a kimeríthetetlen mélységtől, végtelen gazdagságtól csodálatos a Bükk.

A monográfia szerkesztésekor a vezérlő szempontok egyike az volt, hogy bár a Bükk hegység természeti és kulturális arculatát vázoljuk fel, de – különösen a kultúrtörténeti vonatkozású témák esetében – a táji, földrajzi kereteket az egész Bükk-vidékre (A Sajó, a Hódos, a Tarna és az Alföld által körülölelt középhegységre, valamint a hegységet délről és északról határoló dombvidékre) tágítjuk ki, hiszen a Bükki Nemzeti Park nem egy zárt sziget, hanem a környező települések viszonyrendszerében létező védett terület.

A másik szempont, hogy a geológiától a történeti ökológiáig a legkülönbözőbb tudományterületek oldaláról mutassuk be a Bükköt. Ugyanis a táj organikus rendszer, amely az ember és környezete, az ember és a természet közötti kölcsönhatás eredményeképp fejlődik, alakul folyamatosan. Jószerivel nincs olyan táj, amelyben ne lennének kulturális elemek, antropogén formák vagy legalább ne érződne az ember természeti környezetre gyakorolt hatása. Ilyen a Bükk hegység is, amelynek szívében – a Bükk-fennsík karsztplatóján – lévő természeti értékekben bővelkedő, ritka növény és állatfajokat rejtő hegyi rétje, a Nagy-mező, például emberi beavatkozás révén jött létre.

Ezzel a könyvvel alapot kívánunk nyújtani a további kutatásokhoz, az együttgondolkodáshoz, a természet megóvása érdekében végzett munka megújításához, egy olyan szemlélet kialakításához, amely a jövőben nem engedi rövid távú célok, pillanatnyi gazdasági érdekek alá rendelni a természetvédelmi szempontokat. A különböző tudományterületek képviselői éppúgy tájékozódhatnak egymás munkájának eredményeiről, mint az érdeklődő olvasók, a Bükköt szerető természetjárók, tanárok és diákok.

Itt mondok köszönetet az írásaikkal jelentkező alkotóknak, a Bükki Nemzeti Park Igazgatóság szakembereinek, munkatársaimnak, a nyomdai előkészítést végző Garamond Stúdió lelkes gárdájának, mindenkinek, akik munkájukkal, javaslataikkal segítették e könyv összeállítását. Különösen köszönettel tartozom Veres Imrének, a Garamond Stúdió ügyvezetőjének, aki – a feladat szabta határokat messze átlépve – szívügyének tekintette a kötet megalkotását.

